

Дешко Л. М.,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного публічного права
Київського національного торговельно-економічного університету*

Буличева Н. А.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного публічного права
Київського національного торговельно-економічного університету*

Альонкін О. А.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного публічного права
Київського національного торговельно-економічного університету*

Михайловський В. І.,
*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри міжнародного публічного права
Київського національного торговельно-економічного університету*

Галай В. О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного публічного права
Київського національного торговельно-економічного університету*

МІЖНАРОДНО ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАЗОВОЇ БЕЗПЕКИ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

INTERNATIONAL LEGAL PRINCIPLES FOR GAS SECURITY IN THE EUROPEAN UNION

Статтю присвячено одному з найбільших викликів сьогодення – забезпечення газової безпеки. У світі існує обмежена кількість країн, що володіють значними запасами цього ресурсу, які у свою чергу ведуть активне економічне співробітництво спрямоване на експорт газу в інші країни, для яких даний ресурс становить основу споживчої енергетики. Крім цього існує необхідність у транзиті даного виду палива, що не можливо без співробітництва з країнами, територією яких відбувається прохід магістральних трубопроводів. В цьому контексті виникає потреба у врегульованому співробітництві у сфері енергетики між країнами експортерами, країнами імпортерами та країнами територією яких здійснюється транзит газу. Встановлено, що енергетичне співробітництво – передбачає собою всеохоплююче партнерство, побудованого на принципах взаємної вигоди спрямоване на підвищення енергетичної безпеки, оптимізації процесів торгівлі та транспортування природного газу та їх всебічного регулювання. Основними паливними ресурсами які становлять основу енергетичного співробітництва є вугілля та природний газ. Враховуючи положення нашої країни, як держави, що з одного боку визначає газ як основу своєї споживчої енергетики, а з іншого є важливим транзитним вузлом для постачання газу з Російської федерації в інші країни Європи зіткнулась з величезними колом питань, що стосуються міжнародно-правового співробітництва щодо забезпечення газової безпеки ЄС. Як відомо, ситуація, що сталася наприкінці 2019 року, щодо підписання контракту на транзит газу, була вирішена шляхом довготривалих переговорів у трьохсторонньому форматі між Україною, Російською Федерацією та Європейським Союзом. Встановлено об'єктивну необхідність в аналізі існуючої ситуації та пошуку нових сценаріїв та підходів щодо міжнародно-правового співробітництва держав з метою забезпечення газової безпеки. Досліджено нормативно-правове забезпечення функціонування сучасної ефективної моделі енергетичного простору Європейського Союзу, що ґрунтується на сукупності регламентів і директив у сфері поставок газу та електроенергії на території країн європейської спільноти, що входять до енергетичних пакетів ЄС.

Ключові слова: газ, енергетичне співробітництво, газова безпека, транзит газу.

One of the biggest challenges today is ensuring gas security as one of the most widely used energy resources. There are a limited number of countries in the world that have significant reserves of this resource, which in turn lead active economic cooperation aimed at exporting gas to other countries for which this resource is the basis of consumer energy. In addition, there is a need for the transit of this type of fuel, which is not possible without cooperation with countries whose territory passes the main pipelines. In this context, there is a need for regulated energy cooperation between exporting countries, importing countries and countries in the territory of which gas transit takes place. It is established that energy cooperation – involves a comprehensive partnership, built on the principles of mutual benefit, aimed at improving energy security, optimization of trade and transportation of natural gas and their comprehensive regulation. Coal and natural gas are the main fuel resources that form the basis of energy cooperation. Considering our country's position as a country that defines gas as the basis of its consumer energy on the one hand, and on the other hand it is an important transit hub for gas supply from the Russian Federation to other European countries, faced with a huge range of issues related to international legal cooperation on ensuring EU gas security. It is known that the situation at the end of 2019 concerning the signing of a gas transit contract was resolved through long-term negotiations in a tripartite format between Ukraine, the Russian Federation and the European Union. The objective necessity of analyzing the current situation and finding new scenarios and approaches to the international legal cooperation of the states for the purpose of gas security have been established. The legal and legal support for the functioning of a modern effective model of the European Union's energy space, based on the set of regulations and directives in the field of gas and electricity supply in the territory of the European Community, which are part of the EU energy packages, is investigated.

Key words: gas, energy cooperation, gas security, gas transit.

Постановка проблеми. Неоднорідність запасів природного газу в різних країнах означало необхідність в побудові розвиненої та складної системи газопостачання в різні куточки світу. З початком використання газу для освітлення вулиць, для опалення та промислового виробництва, виникла потреба в експорті природного газу, а також транзитних країнах, через територію яких буде прокладено систему трубопроводів. Саме наявність подібних завдань стало поштовхом до формування міжнародного енергетичного співробітництва в газовій сфері.

Розвиток газового ринку та забезпечення надійності поставок неможливе без чіткого співробітництва держав у даній сфері. Як бачимо на прикладі України, проблематика газової безпеки є досить актуальною, адже у зв'язку з напруженими відносинами з основним постачальником природного газу, Російською Федерацією, порушення нею контрактних зобов'язань, негативно впливають на економіку України та краї Європейського союзу щодо забезпечення населення та промисловості безперебійним постачанням газу.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню міжнародно-правового забезпечення газової безпеки в Європейському союзі, присвячено наукові публікації українських вчених, таких як: Денчев К., Земляний М.Г., Ляшенко О., Музиченко М.В., Морозов В.В., Сенчагова В., Ситник Г.П.

Мета статті – встановлення особливостей міжнародно-правового співробітництва держав щодо забезпечення газової безпеки, зокрема, в рамках Європейського союзу.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення енергетичної безпеки загалом і газової безпеки є однією з головних завдань держави перед громадянами. Україна належить до енергодефіцитних країн, оскільки за рахунок власних джерел паливно енергетичних ресурсів вона задовольняє свої потреби лише на 47-49%. За рахунок власного видобутку покривається 10-12% потреб у нафті та 20-25% у природному газі. Тому, від того як буде розвиватися світова геополітична та гео економічна ситуація в енергетичній площині, значною мірою будуть залежати умови функціонування економіки України.

Виходячи з аналізу наукової доктрини можна зробити висновок, що газова безпека є складовою енергетичної безпеки яка в свою чергу входить до поняття економічна безпека, під якою необхідно розуміти безпеку країн імпортерів та країн експортерів. Отже, енергетична безпека країн-імпортерів газу – це передусім забезпечення надійності їх енергопостачання, диверсифікація джерел постачання, забезпечення безпеки енергетичної інфраструктури, впровадження нових технологій для зниження залежності від імпорту енергоресурсів. Для країн-експортерів економічна безпека – це закріплення на стратегічних ринках за економічно вигідними цінами, забезпечення інвестицій в інфраструктуру та розробку ресурсів [1, ст. 37].

Таким чином, під газовою безпекою слід розуміти надійне та своєчасне постачання обумовлених

обсягів природного газу по цінах доступних для споживачів, що забезпечується належним технічним станом газотранспортних та газорозподільних систем, газосховищ, впровадження нових технологій для зниження залежності від імпорту енергоресурсів.

З метою забезпечення газової безпеки на європейському просторі, наприкінці 80-х років минулого століття ЄС почав процес створення єдиного енергетичного ринку держав-членів на засадах відкритості та гнучкості. Існувало чітке розуміння доцільності конкуренції в сфері постачання газу, але було недоцільно для кожної окремої компанії будувати свою власну інфраструктуру. Тому було прийнято рішення залишити монополії в мережевому секторі, відділивши його і від збуту і від виробництва. Прийшло також розуміння того, що потрібно впроваджувати новий підхід в рамках всього ЄС одночасно для формування чіткої єдиної системи. Процес лібералізації енергетичного ринку проходив у кілька етапів, на основі укладання нормативно-правових документів, які формували енергетичні пакети.

Євросоюз виразно формує два виміри енергетичної безпеки (зовнішній і внутрішній). Внутрішній вимір уособлювали норми Лісабонського договору і Другого та Третього енергетичного пакетів, щодо побудови лібералізованого енергетичного ринку та свобода доступу постачальників і клієнтів до систем передавання й один до одного, а зовнішній формувалася на перетині норм про безпеку постачання з Лісабонського договору і інструментарію вторинного права (директива 2004/67), норм-рекомендацій. У межах Зеленої Книги Комісії ЄС «Європейська стратегія щодо сталої, конкурентної та безпечної енергії» (2006 р.) було окреслено коло інструментів для такої спільної зовнішньої енергетичної політики: чітка політика щодо забезпечення та диверсифікації джерел постачання енергії; енергетичне партнерство з виробниками та транзитними країнами і іншими міжнародними акторами [2].

Щодо України, визначальною складовою у міжнародно-правовому забезпеченні газової безпеки є розробка та подальше прийняття Енергетичної Хартії [3]. На підставі аналізу Міжнародної Енергетичної Хартії можна зробити висновок, що дана угода, ставить за мету підвищення енергонезалежності і енергоефективності країн, що розвиваються, гарантує безпеку інвестицій та безпеку транзиту. Серед основних зобов'язань, які накладає Хартія – відсутність дискримінації постачальників енергоресурсу, створення конкурентного ринку, вільний транзит електроенергії. На практиці це означає, що Україна гарантує безперешкодний транзит російського газу через свою територію до ЄС, незалежно від будь-яких політичних причин між Україною та Російською Федерацією.

Основоположними документами у сфері забезпечення газової безпеки можна виокремити енергопакети, як низка законодавчих актів, прийняттям яких здійснювалося формування сучасного єдиного енергетичного ринку ЄС.

Отже, перший енергетичний пакет документів включав в себе дві директиви – Директива 96/92/С (прийнята в лютому 1997 року) [4] та Директива 98/30/ЄС (прийнята 10 серпня 1998 року) [5]. Варто зазначити, що директиви першого енергопакету мали загальний характер щодо формування єдиного енергетичного ринку.

Перша директива була спрямована на формування основних засад та підходів формування єдиного енергетичного ринку. Друга директива містила загальні правила зберігання та передачі природного газу, його розподіл та споживання. Перший енергетичний пакет не вирішував питання відкритого доступу до газопроводів, тарифікації та відкритості ринків в цілому, що спонукало до прийняття другого енергетичного пакету у листопаді 2002 року.

Другий енергетичний пакет, положення якого було спрямовано головним чином на забезпечення вільного доступу до мереж і подальшого розвитку конкурентного середовища. До Другого енергетичного пакету входять наступні нормативно-правові документи: Директива Європейського Парламенту та Ради 2003/54/ЄС від 26 червня 2003 р. щодо загальних правил для внутрішнього ринку електроенергії; Регламент Ради та Європейського Парламенту N 1228/2003 від 26 червня 2003 р. про умови доступу до мереж з метою транскордонного обміну електроенергією; Директива Європейського Парламенту та Ради 2003/55/ЄС від 2003 р. про загальні правила для внутрішнього ринку природного газу; Регламент (ЄС) №1775/2005 від 2005 р. про умови доступу до мереж транспортування природного газу.

У цілому Другим енергопакетом передбачено лібералізацією енергетичного сектора, – введено правила обов'язкового розділення бухгалтерського (фінансового) обліку у вертикально інтегрованих компаніях-монополістах за видами діяльності, започатковано впровадження конкуренції у сфері оптових і роздрібних поставок, моніторингу діяльності мереж передавання і розподілу енергії та управління доступом третіх осіб до енергетичної інфраструктури. На цьому етапі мінімальними вимогами були юридичне розділення операторів систем передавання енергії та операторів, які продають енергію кінцевим споживачам, а також створення регулюючого органу на національному рівні в кожній країні.

Положення Директиви 2003/54/ЄС доповнюються нормами, закріпленими в Регламенті Ради та Європейського Парламенту N 1228/2003 від 26 червня 2003 р. про умови доступу до мереж з метою транскордонного обміну електроенергією. Цей Регламент націлено на створення справедливих умов для транскордонного обміну електроенергією на конкурентній основі з урахуванням регіональної специфіки в країнах-членах ЄС та введення єдиної системи тарифікації доступу на внутрішній ринок ЄС [6, с. 22-23].

Другий етап характеризувався системним підходом та застосуванням принципу солідарності у проведенні політики енергетичної безпеки. Першим та Другим енергетичними пакетами були закладені

основи формування внутрішнього енергетичного ринку як основного інструмента гарантування безпеки постачання енергоносіїв та постачання електроенергії. Згідно з Директивою доступ споживачів до систем електропостачання та постачання газу в країни-члени ЄС має забезпечуватися на основі принципів недискримінації і транспарентності, у тому числі щодо формування тарифів, а також впровадження заходів з підтримання відкритості енергетичних ринків країн, що в свою чергу істотно вплинуло на газову безпеку країн-членів Європейського Союзу.

У 2009 році Європейським Парламентом було затверджено Третій пакет енергетичного законодавства ЄС для забезпечення більш повної лібералізації енергетичного ринку, насамперед електроенергетичного та газового секторах. До складу Третього Енергетичного пакету увійшли: Директива 2009/72/ЄС, якою встановлено основні засади та правила внутрішнього ринку електроенергії, яка скасовує Директиву 2003/54/ЄС; Директива 2009/73/ЄС щодо загальних правил для внутрішнього ринку природного газу (скасовує Директиву 2003/55/ЄС); Регламент ЄС №713/2009, яким засновано Агентство з питань співпраці регуляторів енергії (Agency for the Cooperation of Energy Regulators – ACER); Регламент ЄС №714/2009 про умови доступу до мереж трансграничного обміну електроенергією, який скасовує Регламент ЄС №1228/2003; Регламент ЄС №715/2009 про умови доступу до мереж транспортування природного газу, який скасовує Регламент ЄС №1775/2005.

Директива ЄС 2009/72 від 13 липня 2009 року крім того, що підтримує ідеї та цілі ряду Директив, які входять в третій енергопакет ЄС, вона також передбачає тендерну процедуру для нових генеруючих потужностей, згідно якої в інтересах безперебійності постачання держави-члени можуть передбачити нові генеруючі потужності або вжити заходи з енергоефективності/управління попитом, використовуючи тендерну процедуру або будь-яку еквівалентну прозору та недискримінаційну процедуру на основі опублікованих критеріїв. Ці процедури можуть, однак, бути задіяні тільки тоді, якщо в результаті застосування процедури надання дозволу отримана генеруюча потужність або ухвалені заходи з енергоефективності/управління попитом, не будуть достатніми для забезпечення безперебійності постачання [7].

Директива 2009/73 / ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 року «Про загальні правила внутрішнього ринку природного газу та про скасування Директиви 2003/55 / ЄС» явила собою новий етап реформування ринку природного газу. З метою забезпечення незалежності операторів транспортної системи від власників, Директива 2009/73/ЄС більш детально регулює їх фінансові та організаційні аспекти, причому заходи спрямовані не тільки на забезпечення їх відособленості, а й на створення умов щодо співпраці. Власник допомагає незалежному операторові системи у виконанні його завдань (які також більш детально прописані в Директиві

2009/73 / ЄС), надає необхідну інформацію, фінансує інвестиційні проекти, розроблені незалежним системним оператором та надає гарантії фінансування розширення мережі [8].

Відповідно до вище зазначеної Директиви, передбачалося, що ЄС спрямовує свою діяльність на розроблення плану розвитку мережі функціонування системи з безпеки поставок газу на 10 років, для того щоб забезпечити нормальне функціонування сформованої системи, створити гарантії для безпечних поставок газу.

Регламент 713/2009 став основою для створення Агентства з питань співробітництва енергетичних регуляторів (далі – ACER). Створення ACER явно покращило координацію між регулюючими органами з прикордонних питань. З часу свого створення ACER отримала нові важливі завдання щодо моніторингу оптових ринків відповідно до Регламенту (ЄС) № 1227/2011 Європейського Парламенту та Ради та стосовно транскордонної енергетичної інфраструктури відповідно до Регламенту (ЄС) № 347/2013 Європейського Парламенту та Ради та забезпечення постачання газу відповідно до Регламенту (ЄС) 2017/1938 Європейського Парламенту та Ради [9].

Регламент № 714/2009 Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 року про умови доступу до мережі для транскордонного обміну електроенергією та скасування Регламенту (ЄС) №1228/2003, передбачає, створення ENTSO for Electricity, зобов'язує ENTSO for Electricity надати до Агенції мережевий кодекс, визначає завдання, функції ENTSO-E передбачає механізм компенсації між операторами транспортних систем, санкції, які накладаються при порушеннях положень цього Регламенту, важливе місце в Регламенті займають тарифи, які повинні бути прозорими, мають враховувати потреби безпеки мережі та відображати реальні витрати, наскільки вони відповідають витратам ефективного та структурно порівняного оператора, та мають застосовуватися у недискримінаційній формі. Такі тарифи не повинні залежати від відстані [10].

Забезпечення газової безпеки, відповідно до Регламенту (ЄС) №715/2009 Європейського Парламенту та Ради від 13.07.09 щодо умов доступу до мереж транспортування природного газу, яким скасовується Регламент (ЄС) №1775/2005, кількість природного газу, що приймається-передається відповідно до договору транспортування або мережевого кодексу, повинна виражатися в одиницях енергії. Також, регламент передбачає, що для забезпечення оптимального управління газотранспортною мережею в співтоваристві повинна бути створена Європейська мережа операторів систем передачі газу (далі – ENTSO), крім цього в документі визначені завдання для ENTSO. В результаті чого, 1 грудня 2009 року, була створена Європейська мережа операторів систем передачі газу [11].

Таким чином, третій енергетичний пакет став логічним продовженням Другого енергетичного пакету. Необхідність його розробки була зумовлена

скаргами дрібних трейдерів енергетичними ресурсами на обмеження доступу до розподільчих мереж, що використовуються великими енергетичними компаніями. Прийняття цього пакета постійно відкладалося майже два роки. Ситуація змінилася після українсько-російського «газового конфлікту» в січні 2009 року, коли ЄС майже на три тижні залишився без поставок газу з Росії, і дефіцит палива відчувався в багатьох країнах. Метою російського тиску було змусити ЄС погодитися на будівництво обхідних газопроводів поза територією України. Саме після цього конфлікту було отримано згоду на будівництво «Північного потоку». Одночасно ЄС прискорив прийняття Третього енергопакету, до основних досягнень, у сфері газової безпеки, відносять: на практиці відбулося відокремлення діяльності з виробництва і збуту від інфраструктури (мереж електропередач та газопроводів). Таким чином, діяльність, яка раніше монополюно контролювалася єдиним національним вертикально інтегрованим оператором, нині здійснюється широким колом компаній, що діють при цьому не тільки на території однієї держави, а й на території всього Європейського Союзу; споживач став відігравати активну роль, отримавши більше прав і можливостей при виборі постачальника енергії. Сьогодні понад 15 європейських енергетичних і газових компаній активно ведуть діяльність в рамках більш ніж однієї країни ЄС. У двадцяти державах-членах ЄС вже зараз налічується понад трьох основних постачальників електроенергії, що дозволяє споживачам вибирати з декількох постачальників або вільно змінювати одного постачальника на іншого. За експертними оцінками, сьогодні споживачі ЄС мають можливість щорічно заощаджувати близько 13 млн євро, за умови оптимального вибору постачальника з більш вигіднішими пропозиціями; вдалося забезпечити стабільність поставок енергоресурсів, що для Європейського Союзу як імпортера енергоресурсів, є найбільш слабким місцем. Використовуючи систему газових сховищ, держави-члени ЄС мають можливість надавати допомогу один одному, передаючи необхідні обсяги енергії всередині ЄС. Крім того, кількість основних постачальників природного газу в Європу за період з 2000 по 2015 рр. зросла з 14 до 23. Активізація виконання програми будівництва та введення в роботу терміналів з прийому зрідженого природного газу, в тому числі сланцевого із США, сприяла подальшому зниженню залежності країн ЄС від Газпрому Російської Федерації [6, с. 28-29; 12-14].

Висновки. За результатами аналізу міжнародно-правових актів щодо забезпечення газової безпеки, виявлено що до основних документів в даній сфері відносять три енергопакети, які були прийняті в рамках Європейського союзу. Перший енергетичний пакет було розроблено в 1990-х, коли більшість національних ринків електроенергії та природного газу ЄС були монополізовані, і держави-члени ЄС вирішили на рівні Союзу, шляхом прийняття директив, що входили до першого енергопакету, поступово відкрити ці ринки для розвитку конкуренції.

Регламенти та Директиви, що входять до Другого енергопакету спрямовані на поділ вертикально інтегрованих енергетичних компаній. Це означало, що діяльність компаній, що транспортують газ, має бути відокремлена від діяльності з видобутку чи доставки газу. Регламенти та Директиви, що входять до третього енергопакету стали визначальними щодо забезпечення газової безпеки та сформували сучасний стан забезпечення газової безпеки в ЄС. Однак,

діяльність ЄС у сфері забезпечення газової безпеки не зупинилась на прийнятті трьох енергопакетів. Так, у 2019 році ЄС прийняв Четвертий енергопакет (Чиста енергія для всіх європейців), який передбачає використання відновлювальних джерел енергії як альтернативи викопних джерел палива, зменшення викиду парникових газів, що істотно впливає на забезпечення газової безпеки, в цілому енергетичної безпеки, в країнах-членах ЄС.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Денчев К. Мирова енергетическа безопасност: история и перспективи. Новая и новейшая история. 2010. № 2.
2. European Commission, Green Paper – A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy. COM (2006) 105 Final. Brussels: European Commission, March 8, 2006. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content>
3. Договір до Енергетичної Хартії та Заключний акт до неї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_056
4. Директива 96/92/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Стосовно спільних правил для внутрішнього ринку електроенергії». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_197
5. Директива 98/30/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про єдині правила для внутрішнього ринку природного газу». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_499
6. Основні положення енергетичних стратегій та програм Європейського Союзу щодо розвитку енергетичної сфери в умовах формування загальноєвропейського ринку електроенергії. URL: <https://ua.energy/wp-content/uploads/2017/05/2.-Energetychni-Strategiyi-YES.pdf>
7. Директива Європейського Парламенту і Ради № 2009/72/ЄС від 13 липня 2009 року про спільні правила для внутрішнього ринку електроенергії та про скасування Директиви 2003/54/ЄС. Офіційний вісник Європейського Союзу. 14.08.2009.
8. Директива 2009/73/ЄС щодо загальних правил для внутрішнього ринку природного газу, яка скасовує Директиву 2003/55/ЄС. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/eu090144>
9. Regulation (EC) No 713/2009 of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 establishing an Agency for the Cooperation of Energy Regulators. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_2009.211.01.0001.01.ENG&toc=OJ.L:2009:211:TOC
10. Регламент 714/2009/ЄС про умови доступу до мережі транскордонного обміну електричною енергією. URL: <http://enref.org/docs/rehlaement-714-2009-ec-pro-umovy-dostupu-do-merezhi-transkordonnoho-obminu-elektrychnoyu-enerhijeyu/>
11. Регламент (ЄС) № 715/2009 Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 року про умови доступу до мереж транспортування природного газу та яким скасовується Регламент (ЄС) № 1775/2005. URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/publish/article?art_id=245023161.
12. Dshko L., Yatsko T.P. International legal regulation of the cooperation of countries in the sphere of mineral resources management. Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 3. С. 383-387.
13. Dshko L. Ukraine's implementation of obligations for governing the environment according to international treaties and Agreement on Association with the European Union / Виконання Україною міжнародних зобов'язань з охорони довкілля крізь призму Угоди про асоціацію з Європейським Союзом : матер. міжнар. наук.-практич. конф. (м. Київ, 22 квітня 2019 року). Київ : ВГО «Українська асоціація міжнародного права», 2019. Р. 42-44.
14. Dshko L. International cooperation in the field of Innovations and Investment / EUROPEAN INTEGRATION OF ECONOMICS, EDUCATION AND LAW: Proceedings of the International Scientific Conference, March 22-23, 2018. Warsaw: BMT Eridia Sp. z o.o. Wydawnictwo Erida, 2018. P. 245-247.